

Puustusmaa kirjanik Veera Saar

Veera Saare elu- ja loominguloolised seosed eestlaste asundusega Tikapesas

Külliki Kuusk*

Pastor August Nigol, üks esimesi, kes uuris eestlaste asundusi ja ümberasujate elu Venemaal, on kirjeldanud eestlaste asualasid Peterburi kubermangus poeetiliselt, et „*elavad eestlased laiali puustuste peal*“¹. Sellest tulenes ka käesoleva kirjutise suundanäitav pealkiri, milles keskendun Veera Saare sünnipaiga, Tikapesa eesti asundusega seotud materjalidele ning genealoogilistele allikatele tema isikufondis Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. Puustus ehk puustusmaa on laen vene keelest *pústoš* tähendusega ‘tühi, harimata maa’. Sellega on sünonüümne kõnnumaa, mis viitab eesti keeles samuti metsasele harimata (ääre)maale, mis tuli metsast ja võsastikust puhastada, enne kui sinna sai põldu rajada. Venemaale välja rännanud eestlastest maa-ostjad omandasidki endisi mõisamaid Vene valitsetajalt suuremate metsamassiivide, puustuste kaupa. Nii oli maa hind odavam.

Korraldades provisoorselt Veera Saare isikufondi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, leidsin tema käsikirjalise pärandi hulgas kultuurilooliselt unikaalset ja väärtuslikku materjali eestlaste asunduste ja eluolu kohta Narva taga, Peterburi kubermangus. Veera Saare esivanemad läksid oma talu rajamise ja täisperemehetunde otsingutel Venemaale Jamburgi maakonna põlismetsadega tutvuma eestlaste teise massilise väljarände laines, mis oli alanud 1905. aastal. Pihkva ja Novgorodi regioonides oli juba varem kujunenud üks suuremaid eestlaste kogukondi, kus Vene suuraadel müüs oma mõisate metsalaamu.² Väljarännet soodustas ka 1870. aastal avatud Tallinna–Peterburi raudtee. Nii oli neil, kel Eestimaa oli talu päriksostmine kättesaamatu, üsna lihtne minna tutvust tegema Venemaal müügis olevate mõisamaadega.

Veera Saare emapoolne vanaisa Eduard Schneider ja tema vend Peeter koos pojaga ostsid 1907. aastal oma kodu rajamiseks Jamburgi maakonnas Tikapesa asula lähedasest põlismetsast kahepeale 50 hektarit metsa. Mõlemad mehed olid juba 40. eluaasta künnise ületanud ja soov päristalu omada seda kindlameelsem. Kõnnu mõisaproualt Käritsa renditalu Peetril päriks osta ei õnnestunud. Et Eduard oli isakodust lahkunud juba 14–15-aastaselt, rännanud mööda Virumaad ehitajana ringi, ehitanud perele Ojaveskile ka väikese talu, läks ta vanema vennaga kaasa Novgorodi lähistelega kuulama. Ostuks võeti laenu, mis tuli tagasi maksta 50 aasta jooksul.³ Samal ajal oma kodu

* Külliki Kuusk (1975), MA, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi teadur, Vanemuise 42, 51003 Tartu, kylliki.kuusk@gmail.com

Täna abi eest Karin Aanjat ja Astrid Tuisku.

¹ A. Nigol. Eesti asundused Wenemaal. – Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal. Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetised nr. 1, 1918, lk. 14; file:///W:/Documents/VEERA%20SAAR/nigol1918_orig.%20eesti%20asundused.pdf. August Nigol oli sunnitud Eestist Venemaale välja rändama 1906. aastal. Ta töötas Samara kubermangus, siis Kaukaasias, Rostovis ja Jamburgis nii pastori kui ka saksa keele õpetajana, kuni leidis võimaluse 1911. aastal tulla tööle Soome Helsingisse. 1913. aastast külastas ta paljusid eestlaste asundusi Venemaal ja uuris sealset elu-olu. Oma uurimisretkedelt saadud info õnnestus tal veel enne saatuslikku hukkumist Venemaal avaldada uurimusena „Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal“ (Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetised, nr. 1) 1918. aastal. Järjekordsel ekspeditsioonil Venemaa asundustesse 1918. aastal langes ta Permis kommunistide kätte ning hukati. I. Aule. Eestlaste asundustest omaaegses Venes. – Meie Tee, nr. 1–2, 1966, lk. 27.

² Vt. I. Arens. Eestluse tekkest Peipsi taga ning ta hävitamisest kommunistliku režiimi ajal 1917–1941. Eesti riik ja rahvas II Maailmasõjas. Koguteos. VI, Stockholm, EMP, 1958, lk. 113–134.

³ V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Käritsa Jüri (Jüri Schneider) järglased. (dateerimata). Käsikiri. (EKLA, reg. nr. 1973/10; 1975/26; 1977/55; 1996/92; 2001/11; reg. nr. 2018/114)

V. Saar. Mälestusteraamatut peatükid. Eduard Schneidri, ühe eesti mehe (minu vanaisa) elukäik (30. jaan. 1990). Käsikiri (EKLA), lk. 8–11.

Veera Saar Tikapesas kodukase juures koos õe Asta Eeroga.
7. august. 1971. EKLA, reg 2001 / 11.

rimise kartuses opteerus Jaan Döringu perekond kodumaale.⁸ Mõni aasta hiljem täienes pere veel kahe lapse võrra, kui sündisid Valter (1921) ja Asta (1925).

Peterburi kubermangu eestlaste asundusala, eestipäraselt Aasiku küla, mis sai nime kohaliku metsajõe järgi, laius kahel pool Narva–Peterburi raudteed. Seal möödusid ka Veera Saare esimesed 7 eluaastat. Jamburgi maakonnas elas 1918. aastaks August Nigoli andmetel „3 hästi korraldatud ja pererikast Eesti asundust“, neile lisaks 17 väiksemat.⁹ Otto Laaman oma 1980. aastal antud ülevaates, mis valdavalt tugineb August Nigoli tehtud uurimistööle, on nimetanud Jamburgi maakonnas asuvat 31 eestlaste asundust või küla. Lisaks elas Jamburgi (praeguse Kingissepa) linnas üle 2000 eestlaste. Nii tõi see Jamburgi eestlaste kirikukogudusse kokku ligikaudu 4500 liiget. Tikapesa oli Laamani väidetele tuginedes ümberasunute seas tuntuim ja seal elas parimatel aegadel 150 perekonda eesti talupidajaid, samal ajal kui selle kõrval olevas Simititsas elas 80 eesti perekonda. Põhjuseks ilmselt raudteejaama naabus ja asukoht Jamburgi–Peterburi maantee ääres.¹⁰ 1920. aastateks jõudis elu asunduses üsna heale järjele. Alevikku olid eestlased aastail 1912–1913 ehitanud koolimaja, mis 1931. aastal sai lisaks ka 2. korruse. Koolimaja leidis õppetöövälisel ajal kasutust ka kohaliku rahvamajana, kus harjutasid koor, näitering ja pasunakoor. Pasunapoisse ja laulukoori juhatas Peeter Schneideri poeg Juhannes, kes sarnaselt isale ja onule

loomise mõtetega tuli Kadrinast vendadele Schneideritele naabriks Veera Saare isapoolne vanaisa Jaan Döring koos poeg Jaaniga.⁴ Oma isa, Jaan Jaani poeg Döringu kohta on Veera Saar kirjutanud, et isa läks Eestist Tikapesasse 29-aastase mehena (1909. a.), kes oli mõisatalitajana Udriku mõisnikuga tülli läinud ja talust välja aetud. Koduta perekond oli aastaid peavarju otsinud ja leidnud seda juhuslike heatahtlike inimeste taludes.⁵ Veel vallalise mehena Eestis tegutses ta kaubavahendajana, vedades oma purjepaadiga kartuleid Soome ja kive Käsmu rannast Tallinna sadama ehitamiseks.⁶ Endise kodukoha järgi Eestis sai Jaan Döringu talu Tikapesas nimeks Niinemäe.⁷ Veera Saare vanemad, Jaan Jaani poeg Döring ja Eduard Schneideri tütar Kata Loviisa Schneider abiellusid 1911. aastal. Perre sündis kokku 6 last, neist Tikapesas oli sündinud neli: Veera (1912), Elsa (1913), Voldemar (1915) ja Oskar (1918). Nende laste lapsepõlve Tikapesas lõpetasid puhkenud kodusõda Venemaal ja Vabadussõda Eestis. 1919. aasta suvel, seoses Eesti omariikluse väljakuulutamise ja pereisa mobiliseerimise

⁴ V. Saar. Neid ammuseid aegu. Eesti Raamat, 2000, lk. 20–33.

⁵ V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Erinevad märkmed, 1995. a. Käsikiri (EKLA).

⁶ V. Saar. Veera Saare sugupuu. Käsikiri (EKLA).

⁷ V. Saar. Neid ammuseid aegu, lk. 121.

⁸ V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Kõik jääb pooleli. Käsikiri (EKLA), lk. 11, 15.

⁹ A. Nigol. Eesti asundused Wenemaal. – Eesti asundused ja asupaigad Wenemaal. – Eesti Kirjanduse Seltsi Kodumaa Tundmaõppimise Toimekonna toimetised, nr. 1, 1918, lk. 19.

¹⁰ O. Laaman. Eesti asundused Venemaal XI. – Meie Tee 1980, nr. 1–2, lk. 11–12. Jamburgi maakonna asundused. Otto Laaman (1900–1988) uuris valdavalt eestlaste väljarännet Kanadasse. Oli enne Esimest maailmasõda sündinud Samruki külas (nüüdne Beregovoje küla) Krimmis (Ukraina), õppis Jevpatorija Poeglaste Gümnaasiumis (Ukraina), mille lõpetas 1919. a. 1920. a. tuli Eestisse, õppis Tartu Ülikoolis ja 1944. a. põgenes Saksamaale, 1948. a. Inglismaale, 1952. a. Kanadasse.

oli osav pillimees.¹¹ Villu Prunfeldi mälestustele tuginedes on Veera Saar märkinud, et aleviku miljööd ilmestasid ka kauplus, teemaja, saiakiosk ja telliskivivabrik.¹² Ida Aule teatel tegutsesid Tikapesas veel haridusselts ja kaubatarvitajate ühisus.¹³ Kommunistliku režiimi ja bolševismi võimuletulekuga ei jäänud puutumata ka Tikapesa asundus. Siin toimusid järjestikku venestamine, sunniviisiline kolhoosistumine ja kollektiviseerimisega kaasnenud maade ja vara võõrandamine täpselt samamoodi kui mujalgi Nõukogude Liidus. Massilise arreteerimis- ja küüditamislaanega 1937.–1938. aastal hävitati asundus lõplikult, kui evakueeritud ja ümberasustatud viimaste külalanelike lahkumise järel eestlaste majapidamised lõhuti või süüdati põlema.

Veera Saare isikufondis käsikirjaliselt talletatud mälestused ja mitmesugune genealoogiline materjal on esmajärjekorras kirja pandud enda tarbeks. Samas on tema perekonnaajalugu ka ajalooliselt oluline infokogum, sest need allikad on üks väheseid säilinud mälestusmärke Tikapesa ajaloo kohta üldse. Ajaloolistest ülevaadetest ja uurimustest võib leida ainult üldiseid teadmisi eestlastest väljarännanute ja sõjajärgsete tagasirändajate kohta. Tikapesa ja teiste Peterburi kubermangu eesti asunduste perekondade täpsema saatuse kohta andmed sisuliselt puuduvad. Võrreldes Siberi eestlaste asundustega on Tikapesa eestlaste, sealhulgas ka Narva-taguseid eestlaste asumeid Eesti ajalookirjutuses vähem uuritud. Tiit Rosenberg märgib põhjusena uurimise komplitseeritust. Oli „ideoloogiliselt ebasobiv ja poliitiliselt ebamugav“ kirjutada massilisest kollektiviseerimisest ja väikerahvaste asualade täielikust hävitamisest üle Nõukogude Liidu.¹⁴ Seepärast on Veera Saare materjalid kultuuriloolises arhiivis kindlasti huvipakkuv uurimismaterjal mitte ainult tema biograafidele ja kirjandusloolastele, vaid ka ajaloolastele ja kultuuriuurijatele laiemalt.

Kuivõrd Veera Saare isikufond on alles lõplikult korraldamata, tuginen edaspidi viitamisel registriraamatu andmetele, eristades allikaid säilikute temaatilise kirjelduse abil. Kogu materjal on koondatud Veera Saare isikufondi nr. 354. Kultuuriloolise arhiivi on kogu fondimaterjal jõudnud kirjaniku enda soovil mitme aastakümne vältel, millest annavad tunnistust registriraamatu sissekanded (reg. nr. 1973/10; 1975/26; 1977/55; 1996/92; 2001/11). Hulk allikaid, sh. fotosid laekus digikoopiatena EKLA kogudesse Veera Saare pärandi hoidjalt, tema lapselapselt Karin Aanjalt alles hiljuti, 2018. aasta novembris ja detsembris (reg. nr. 2018/ 114).

Veera Saare arhiivimaterjalide põhjal võib öelda, et ta on teinud ära suure töö oma suguvõsa ajaloo uurimisel. Perekonnaajalugu käsitlevad käsikirjalised lood olid Veera Saarele oluliseks alusmaterjaliks memuaarteose „Neid ammuseid aegu“ (2000) kirjutamisel. Raamatus kirjeldab ta põhjalikult enda elukäiku, mis aitab küll leida seoseid tema elu- ja perekonnaloo ning loomingu vahel, kuid libiseb sõnatult üle asjaoludest, mistõttu Tikapesa romaanid ilmusid alles siis, „kuni ajad ja olud annavad võimaluse survest vabanemiseks“.¹⁵ On selge, et Nõukogude ajal võisid mälestused asunduse-aegadest elada vaid erakirjades ja suulistes meenutustes ning nende teemade tabudeta ja ideoloogilistest dogmadest vabana käsitlemine sai võimalikuks alles taasiseseisvunud riigis. Veera Saare loomingupeidab endas niisiis ka Nõukogude aja paradokse, kus teatud teemadel kõnelemine oli tabu, mis omakorda tingis ühiskonnas tsensuuri ja ka inimeste enesetsensuuri. Tema enda eluajal antud intervjuudes on ta vaid nentinud üksikuid fakte oma sünnikoha kohta, pikem kommentaar oli ilmselt ebasoovitatav. 1927. aastal Nõukogude Liidu alanud põllumajanduse kollektiviseerimisele järgnesid ka massirepressioonid, mille käigus suurem osa eestlastest kõikides asundustes üle Nõukogude Liidu kuulutati keskmikeks ja kulakuteks.¹⁶ Selle käigus viidi sisuliselt tühjaks ka Tikapesa asundus, küüditati suur osa ümberruse eestlaste asunduste elanikke. Kui 1926. aastal moodustati Tikapesa rahvuslik külanõukogu, loendati selle käigus elanike hulgas eestlasi 815, venelasi 181 ja teisi rahvusi 13 inimest.¹⁷ 1939. aastaks oli elanike arv aga hüppeliselt kukkunud, 591 inimesele, milles on ilmselgelt oma osa

¹¹ V. Saar. Mälestusteraamatu peatükid. Eduard Schneidri, ühe eesti mehe (minu vanaisa) elukäik (30. jaan. 1990), lk. 13–14.

¹² V. Saar. Neid ammuseid aegu, lk. 35–36, 41.

¹³ I. Aule. Eestlaste asundustest omaaegses Venes. – Meie Tee 1966, nr. 1–2, lk. 27.

¹⁴ T. Rosenberg. Ümberasumisliikumise ja Eesti asunduste ajaloo historiograafia. – Sõna jõul. Diasporaa roll Eesti iseseisvuse taastamisel. Tartu, 2008, lk. 42.

¹⁵ V. Saar. Neid ammuseid aegu, lk. 191.

¹⁶ Vt. H. Kulu. Eestlaste tagasiränne 1940–1989, Tartu, 1997, lk. 121–126.

¹⁷ Nacional 'nye men 'šinstva Leningradskoj oblasti. P. M. Janson. – Orgotdel Leningradskogo Oblispolkoma, 1929, lk. 22–24.

punavõimu arreteerimistel ja küüditamistel. 1958. aastal elas Tikapesas veel üksnes 138 inimest.¹⁸

Veera Saare mälestuste järgi saadeti Tikapesasse paigale jäänud asunduse pered Murmanski oblastisse Kirovi rajooni asustamata aladele. Tema emapoolsed vanavanemad otsustasid jääda kodutallu Aasikule, kuid peagi said nad tunda ideoloogilist tagakiusamist bolševike poolt. Vanema Leena Maria Schneider sattus NKVD Eesti-suunalise luuretegevuse ohvriks. Vanaisa Eduard põgenes seepeale esimesel võimalusel Eestisse.¹⁹ Veera Saare emapoolne vanaema ning tema tütar Linda koos mehe ja lastega küüditati Murmanskisse.²⁰ Veera Saare vanaisa vend Peeter Schneider opterus esmalt küll Eestisse 1919. aastal, kuid hiljem elu rahunedes läks tagasi koju Tikapesasse. 1937. aasta arreteerimiste ja küüditamiste käigus Tikapesas vangistati kulakuna ka Peeter Schneider, tema edasine saatust on teadmata. Ka tema lapsed Rosalie ja Friedrich küüditati. Rosalie ja tema lapsed pääsesid Siberist tagasi Eestisse,²¹ kuid Friedrich Schneider koos oma perekonnaga kadus jäljetult.²² Kõik need nimetatud asjaolud teevad küllap mõistetavaks, miks Veera Saar oma päritolu küsimustes eelistas vaikida. Pealegi oli esimestel Nõukogude okupatsiooni aastatel Eestis tekkinud mõiste „Venemaa eestlane“, mis tähendas aga peaaegu sõimusõna. „Venemaa eestlaste“ all peeti silmas tollal Eestisse saadetud ja juhtivatele kohtadele edutatud Venemaal elanud ideeliselt Nõukogude võimule lojaalseid eestlasi, kes pahatihti olid professionaalselt asjatundmatud.²³

Nagu eelnevast näha, kõnelevad nii käsikirja jäänud kui ka mälestusteraamatus avaldatud materjalid mitte ainult Veera Saare perekonnavalost, vaid ka laiemalt Narva-taguste eesti asunduste saatuse kohta Nõukogude Liidu loomise käigus. Mõnevõrra on Veera Saar leidnud nendest materjalidest ainest oma romaaniidele. See aga omakorda pakub mõtteainet, kas tema tehtud valikud, mida meenutada või mida „unustada“ oma perekonnavaloo kohta, olid rohkem või vähem teadlikud. Alustanud kultuurilooliste jutustustega, sai ta ilmselt aru, et see ei ole päriselt see, millest ta kirjutada sooviks. 1969. aastal ilmus Veera Saarel romaan „Ukuaru“; romaan kodust ja metsast, metsa raadamisest ja kodu rajamisest, inimese suhtest metsaga. Seda romaani Tikapesa-materjaliga kõrvuti seades omandab „Ukuaru“ Veera Saare perekonnavaloo suhtes sümbolteose, allegoorilise romaani tähenduse. Elu metsamaadel ja oma kodu rajamine põlismetsa oli see ümbrus, milles ta oli kasvanud ja kujunenud ja mis oli moodustanud tema elu keskmel lapsepõlvest peale. Ka 1982. aastal raadiointervjuus on Veera Saar jättnud „Ukuaru“ romaani kirjutamise tagamaad lahtiseks, piirdudes vaid nentimisega, et „ega seda tagantjärele ei olegi nii lihtne öelda või analüüsida. Aga igatahes ma tahtsin kirjutada ühest tublist naisest. [– – –] Ja siis ma otsustasin, et ma panen ta elama metsa. Metsa ma tundsin mitmel põhjusel.“²⁴

1970. aastal käis Veera Saar esimest korda Tikapesal asunduses elanud perekondade kokkutulekul.²⁵ Hävitatud Aasiku küla ja metsistunud taluüuesid nähes võis temas selguda otsus Tikapesa mälestusi koguda ja ise midagi sel teemal kirjutada. Näiteks leidub Veera Saarele saadetud kirjade hulgas kunagise asunduse elaniku ja Tikapesa kooli direktori Johannes Feldbachi²⁶ 22. detsembril 1971 kirjutatud pühadesoov: „Head töötaju uute teoste, aga eriti Tikopesa-ainelise

¹⁸ Wikipaedia, artikkel Тикопись (посёлок при железнодорожной станции) <https://ru.wikipedia.org/wiki/Тикопись>

¹⁹ V. Saar. Veera Saare perekonnavalugu. Mälestused (emaema) Leena Schneideri kohta (25. sept. 1995, dateerimata lehed). Käsikiri (EKLA). Vt. ka viide 46.

²⁰ V. Saar. Neid ammuseid aegu, lk. 130; V. Saar. Mälestusteraamatu peatükid. Eduard Schneidri, ühe eesti mehe (minu vanaisa) elukäik (30. jaan. 1990), lk. 20; V. Saar. Veera Saare perekonnavalugu. Mälestused (emaema) Leena Schneideri kohta (25. sept. 1995, dateerimata lehed).

²¹ V. Saar. Veera Saare perekonnavalugu. Sugulastest – Käritsa-Jüri lastest (sh. Peeter Schneiderist) (dateerimata). Käsikiri (EKLA), lk. 6.

²² V. Saar. Veera Saare perekonnavalugu. Sugulastest – Käritsa-Jüri lastest (sh. Peeter Schneiderist).

²³ Vt. H. Kulu. Eestlaste tagasiränne 1940–1989, lk. 131–134.

²⁴ P. Hein, V. Saar. „Veera Saare aastaringid“. Intervjuu Eesti Raadiole, 28. märts 1982. Intervjuu litereering (EKLA), lk. 4.

²⁵ V. Saar. Neid ammuseid aegu, lk. 34.

²⁶ Johannes-Voldemar Feldbach (1901–1972). Sündinud Eestis, sai ta keskkariduse 1910–1918 Jamburgi komertskoolis. 1930. aastatel oli Tikapesa kooli direktor. Omandas Moskvast ka pedagoogilise kõrghariduse ja 1944. a. tuli tagasi Eestisse, töötas TRÜ-s vene keele vanemõpetajana. Oli al. 1949. a. ENSV Kirjanike Liidu liige, 1960. aastatel juhatas lühemat aega kirjanike liidu Tartu osakonda. Vt. ka Valter Allese kiri Veera Saarele, 30. okt. 1988. (EKLA)

Peeter Schneideri talu
Tikapesas Aasiku külas.
1930. aastate keskpaik.
EKLA, reg. nr. 2018/114.

raamatu kirjutamisel. Saadan esialgu ühe foto endistest õpilastest, kes minu ajal koolis käisid.²⁷

Veera Saare isikuarhiivis ongi 1970. aastatest sünenud mitmed kirjavahetused kunagiste Tikapesa perekondade või nende järeltulijatega (Villu Prunfeld, vennad Ernst ja Valter Allese, Kati Haltrik (end. Katariina või Ekateriina Kaska), Tikapesa kooli õpetaja Karl Sepp), kes olid sündinud või elanud seal 1920.–1930. aastatel ja mäletasid asunduse elu hiljem, Nõukogude võimu perioodil. Näiteks Tikapesas raudteetöölise peres sirgunud Villu Prunfeldi mälestustest selgub, et Veera Saare isa talukoht Kraakuvi mäel „on olnud vanasti metsatöölise asupaik ehk söepõletajate küla. Seda võib uskuda, sest minu isa kohapeal oli mitu söeauku ja Kulpi koha peal ka ja seal edasi kuni linnani. Küla nimi on olnud Krakovo, mis Põhjasõja aegu Venemaale ümber asustati. Sellest oli ka nimi Krakovo mäed.“²⁸ Valter Allesega oli Veera Saarel mahukas kirjavahetus aastail 1983–1993, millest selgub, et temalt kuulis Veera Saar ka palju suulisi mälestusi Tikapesast. Eestisse olid nende perekonnad tagasi pöördunud enamasti 1943. aastal, kui Saksa armee taganes lääne suunas ja Peipsi-tagused mittevene päritolu vähemusrahvused otsustati evakueerida Eestisse.²⁹ Samuti on Veera Saar pöördunud mälestuste kogumise sooviga enda sugulaste poole. Näiteks on ta on saanud kasutada oma vanaonu (Peeter Schneideri) poja August Nõmmaru³⁰ (nimi muudetud eestistamise järel) päevaraamatuid ja kirju ning oma tädil Linda Schneideri (abielludes Marki) poja Arnold Marki³¹ kirju, samuti on ta küsitlenud emapoolsest suguvõsast Liidi Sardi (vanavanaisa Jüri Schneideri lapselaps).³²

Pärast Tikapesa külastamist kulds Veera Saarel esimese käsikirja valmimiseni siiski neliteist aastat. „Kraakuvi mäe“ romaani käsikiri Saare isikufondis kannab dateeringut 1985–1986. See on esimene raamat romaanisarjast, mis käsitleb tema lapsepõlvemaad Tikapesa asunduses ja selle ümbruses ning perekonna ümberasumiste lugu mitme põlvkonna jooksul. Neist kaks esimest, „Kraakuvi mägi“ (1987) ja „Maa hind“ (1990) keskenduvad Tikapesas kodu rajamisele ja hiljem selle hävimisele; kahe järgmise osa, „Kodutee“ (1996) ja „Käritsa leib“ (1999) tegevustik keskendub asundusest tagasi pöördumisele ja sisseelamisele kodumaal. „Kodutee“ kirjutamise aegu, 1995. aastal on Veera Saar oma vanemaid-vanavanemaid meenutades avanud ka tetraloogia perekonnaloolist tausta:

²⁷ Johannes Feldbach Veera Saarele 22. dets. 1971. (EKLA)

²⁸ V. Prunfeld. Lapsepõlvemälestused. Villu Prunfeldi vihik (EKLA), lk. 3–4; V. Saar. Neid ammuseid aegu, lk. 35.

²⁹ Vt. H. Kulu. Eestlaste tagasiränne 1940–1989, lk. 135.

³⁰ August Nõmmaru oli Peeter Schneideri vanim poeg, kes loobus Venemaale ümberasumisest ja töötas kogu eluaja Eestis õpetajana. V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Sugulastest – Käritsa-Jüri lastest (sh. Peeter Schneiderist).

³¹ Arnold Mark oli Murmanskisse küüditatud Markide pere vanim poeg. Pere kolmel lapsel õnnestus Siberist kodumaale Eestisse tagasi pääseda. – V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Mälestused (emaema) Leena Schneideri kohta (25. sept 1995, dateerimata lehed).

³² Vt. A. Nõmmaru kiri Veera Saarele 3. jaan. 1975. (EKLA). Vt. ka: August Nõmmaru kiri ja mälestused Veera Saarele 4. aug. 1972; Liidi Sardi kiri Veera Saarele 3. dets. 1994. (EKLA).

„Vanaisa Eduard Schneider (maailma parim vanaisa, alati optimistlik inimene) nagu tema vend Peeter seisid mul silme ees, kui kirjutasin „Kraakuvi mäge“ ja „Maa hinda“. Muidugi ka mu oma isa ja ema, kes asusid Kraakuvi mäele. Kõik on arusaadavalt fantaasia abil kokku klapitud, muudetud ja täiendatud. Vanaisast on olnud juttu juba ka mu esimeses teoses „Lõokesed taeva all“. Vanaonuse Peetrisse olen alati suhtunud imetluse ning aukartusega, kuigi vaevalt temaga kokku puutusin. Tema andekus, ettevõtlikkus ja musikaalsus olid meie kodus tihti kõne all. Vanaisa Eduard oli rohkem naljavend, kuigi ka töökas ning musikaalne. Tema naist, oma vanaema Leenat olen kasutanud „Ukuaru“ eide loomisel ja usun, et üsna õnnestunult. Mu praegu veel käsikirjas olevas „Koduteel“ kõnnib vankri kõrval mu ema. Alati on mulle ette heidetud, et ma emast midagi pole kirjutanud. Nüüd olen püüdnud seda võlga natuke tasuda, kuigi – minu ema oli nii peenekoeline, et teda ka parima tahtmise juures kirjeldada ei mõista. Jah, ma olen püüdnud ka „Kraakuvi mäes“ seda natuke teha...“³³

See mälestuskild annab aimu nii „Ukuaru“ isiklikest tagamaadest kui ka selle romaani tegevlaste ja tegevuspaikade arhetüüpsest iseloomust seoses Veera Saare esiisade ja -emadega. Tema teoste kaasaegses retseptioonis oli aga teose subjektiivset konteksti võimatu arvestada. Romaani autobiograafilise või tänapäevases käsitluses ka elulookirjutusliku tõlgenduse³⁴ välistasid ühiskondlik-poliitilised tegurid. Nii jättis ka Oskar Kruus, kirjutades naiskirjanikke portreeterivas artiklikogumikus „Naine hanesulega“ (1971) Veera Saare sünnikohast ja päritolust, mainimata tema perekonna opteerumiseiga seotud poliitilised põhjused. Samuti võib aimata teatud ettevaatlikkust Reet Krusteni puhul Veera Saare artikli koostamisel „Eesti kirjanduse biograafilise leksikoni“ (1975): „Kirjandusajaloo ongi nii, et kõite maht on väga piiratud ja võibolla pääseb Teie perekondlikust pärinevusest ja hariduskäigust sinna tõesti ainult mõni rida.“³⁵

Seejuures on huvitav jälgida veel üht asjaolu „Ukuaru“ ilmumise järgses kriitikas, kus Minna kõrval unustati teose teine peategelane Kaili. Seda fenomeni lähemalt uurinud Johanna Ross tõi põhjustena välja, et Minna lugu esindab romaanis rohkem romantilis-individualistlikku elutunnetust, samas kui Kaili lugu ilmestab liberaal-sotsialistlikku maailmapilti.³⁶ Niisugusest mineviku-oleviku ühiskonna vastandamisest „Ukuarus“ võib järeldada, et Minna tegelaskuju on kirjeldatud rohkem autori kogemuslikust (perepärimuslikust) ja autobiograafilisest perspektiivist lähtudes ning sellisena on ta karakterina veenvam. Kaili tegelaskuju jäi seevastu lähiajaloolisele ja abstraktsemale pinnale ning ei olnud lugejatele nii usutav. Minna kui eesti talunaise inimlikku suurust ühenduses 1930. aastate talueluga heroiseeris veelgi Leida Laiuse samanimeline mängufilm 1974. aastast. Muuseum, Veera Saare kirjavahetuse hulgas on Tikapesa asunduse ajalugu uurinud Ernst Allese kiri, kus ta teatab oma kooliõest Leida Laiusest, kellega koos ta oli käinud Kingissepas keskkoolis. Leida Laiuse (snd. 26. märtsil 1923) lapsepõlv möödus samuti nn. puustusmaal, Tikapesast mitte eriti kaugel, Horoševõ külas.³⁷ Et Leida Laius portreeteris just „Ukuaru“ Minnat, jättes Kaili kõrvale, võib seletada kahe naise ühise lapsepõlvkogemusega. Minna tegelaskuju kaudu leidis Laius kontakti Saare teose subjektiivse aluspõhja ja perekonnaloole taustaga. Seeläbi tuli nähtavale „Ukuaru“ suhe perekonnapärimuslike või omaelulooliste aspektidega, mis olid loosse „peidetud“. See väljendub romaanis eeskätt metsa ja kodu mõiste ühtesidumises. Mets ja kodu on artefaktid, mis määrasid nii Veera Saare kui ka Leida Laiuse lapsepõlve-identiteedi – mõlemad olid üles kasvanud Narva-tagustes põlismetsades. Lapsepõlvkogemuse sidumine filmikeelega aitas pealegi vältida Leida Laiusel ajastuomast marksistlik-sotsialistliku töömoraali ülistamist, mis oleks muidu esile kerkinud kas või seoses metsa raadamise temaatikaga. Võib oletada, et ühine kogemustasand ja Leida Laiuse eeskuju julgustasid

³³ V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Veera Saare meenutused vanemate ja vanavanemate kohta (24. nov. 1995). Käsikiri (EKLA).

³⁴ Vt. elulookirjutuse mõiste kohta lähemalt: M. Hollo. Elulood žanripiiridel. Saateks elulookirjutuse teemanumbriks. – Keel ja Kirjandus 2017, nr. 8-9, lk. 577.

³⁵ Reet Krusteni kiri Veera Saarele 23. juuli 1974. (EKLA); Vt. ka Veera Saare artikkel „Eesti kirjanduse biograafilise leksikoni“ (toim. E. Nirk ja E. Sõgel). Eesti Raamat: Tallinn, 1975, lk. 336–337.

³⁶ Vt. J. Ross. „Ukuaru“ peidus pool. – Kirjanduspärand kultuuriloos. Kogumik Eesti Kultuuriloolise arhiivi 85. aastapäevaks. Artikleid ja uurimusi 2008–2014. (EKLA töid kirjandusest ja kultuuriloost, 7). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi teaduskirjastus, 2014, lk. 82.

³⁷ Ernst Allese kiri Veera Saarele 2. sept. 1975. (EKLA); Vt. L. Laiuse perekonnaloole kohta: A. Laasik. Leida Laius lõi talle lähedase Ukuaru. – Eesti Päevaleht, 10.08.2012. <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/leida-laius-loi-talle-lahedase-ukuaru?id=64801970>

ka Veera Saart ületama hirmu (ja enesetsensuuri) ideoloogiliste repressioonide ees ning jätkama enda lapsepõlve- ja perekonnaga seotud lugude ja mälestuste kirjapanekut.

Nagu eelnevalt juba kirjeldatud, harutas Veera Saar isiklikumad seosed lahti neljaosalises romaanisarjas, mille ta valdavas osas pani kirja Eesti Vabariigi taasiseseisvumise aegu, 1990. aastate algul. Kuigi Saare tetraloogia eepiline kude joonistab välja esivanemate argipäevast olustikku, siis veab selle pealispinna all jutustuse lüürilisi lõimelõngu autori lapsepõlvkogemus Tikapesa asunduse olustikust ja ümbrusest. Samamoodi annab ta ka romaanide tegevustikku edasi täiskasvanud jutustaja perspektiivist, samas kõnelevad vahele pikitud lüürilised looduskirjeldused hoopis teist keelt. Nendes tuleb esile lapse silmade läbi tajutud kohakogemus. Mitme põlvkonna elurännakutest jutustav saaga toestab ka eespool kirjeldatud „Ukuaru“ romaani subjektiivset tagapõhja. Nii võib siit järeldada, et ka Kõrvemaa kui „Ukuaru“ romaani tegevuspaik sümboliseerib Veera Saare jaoks tema lapsepõlvemaad Tikapesas ja seeläbi samas ka ideaalmaastikku. Romaani tegevuspaiga poetiseerimine korduvate lüüriliste sümbolite kaudu lubab eeldada, et need rajanevad teatud tuttavale olustikule ja maastikugeograafiale: *haabade kohin, koduõue kask, laante lõhn, allikavulün, läikivad tiigisilmad, mäed, orud, mets, oja, rong ja raudteerööpad, pill ja pillimäng*. Nende motiivide kordumine teosest teosesse kõneleb sümboolsest Tikapesa-maastikust ja varjatud igatsusest lapsepõlvemaa järele.

„Maa hinnas“ tegutseb poolmütoloogilise tegelasena Padriku Peeter, Veera Saare vanaonu Peeter Schneider. „Käritsa leiva“ pealkiri viitab jällegi Saare suguvõsa juurtele, Käritsa talule Soomukse külas Loobu jõe kaldal, kus sündis tema vanaisa Eduard Schneider. Samal moel on omamütoloogilised jooned Ukuaru Minna tegelaskujul, mis koondab endas Veera Saare esiemade ja suguvõsa kõigi toimekate naiste iseloomuomadusi. Tunnistust sellele leiab ka Veera Saarelt endalt, kui korraks veel pöörduda eespool juba tsiteerimist leidnud raadiointervjuu juurde: „Aga tegelikult, kui päris aus olla, siis väline – või ma ei tea isegi, kas väline kuju, vaid – midagi, midagi siiski – muidugi seal on koos mul ema ja õde ja paljud teised, ja ma ei tea isegi kes ja kus – aga väline kuju, ja võibolla mõned momendid on teatud inimesel mul siiski silme ees, ja see inimene tõesti elab Aegviidus.“³⁸

Järgnevalt olen valinud Veera Saare perekonnaloolistest käsikirjalistest materjalidest katkendeid, mille tähtsus ulatub üle perekondliku ja isikuloolise konteksti kui üks väheseid teadaolevaid kirjalikke allikaid Tikapesa asunduse kohta üldse. Kahtlemata on need olulised tunnistused ka ajalooliselt, talletades infot üle Nõukogude Liidu eestlaste asundustes toime pandud repressioonide kohta.

Säilinud on Peeter Schneideri 20. juunil 1911 saadetud fotopostkaart öele Mariele ja õemehele Gustav Reimannile Kadriinas.³⁹ Kaardil on kujutatud Peeter Schneideri talu vaade, selle pöördel kirjeldab ta oma elu sisseeadmist Tikapesa asula lähistel Aasiku külas.⁴⁰

Peeter Schneideri talu metsaasumise esimestel aastatel. (Fotopostkaart; tagaküljel Peeter Schneideri kiri (20. juuni 1911. a.)) EKLA, reg. nr. 2018/114.

³⁸ P. Hein, V. Saar. „Veera Saare aastaringid“. Intervjuu Eesti Raadiotele, 28.03.1982. Intervjuu litereering (EKLA), lk. 6.

³⁹ Peetri isa Jüri Schneider jäi leskmeheks ja abiellus uuesti. Sellest abielust sündis tütar Marie, Peetri poolõde, kes oli hiljem abielus Aaspere mõisa jõuka viinameistri Gustav Reimanniga. (V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Emapoolsest suguvõsast (Käsi kiri, EKLA); Liidi Sardi vastused Veera Saarele kirjas 3. detsembril 1994 (EKLA).

⁴⁰ Postkaardile on Veera Saar lisanud omakäelised märkused: „P. Schneideri talu venemaal. Vanaisa venna kodu“.

Peeter Schneideri perekond. Vasakult: Rosalie abikaasa Johannes Arol, poeg Ilmar Arol, tütar Vilma Arol, Rosalie Arol (snd. Schneider), Peeter Schneider, Friedrich Schneider ja poeg Valter Schneider, Liisa Schneider. Pildistanud Marta Schneider. 1937. a. EKLA, reg. nr. 2018/114.

„Her K. Reimann, St. Katerinen, Aaspere mõisa

Õde ja õemees

Saadan teile oma nüüdse elumaja pildi Jamburist krahwi üleswõte, pildi peal on elumaja, karjalaut ja wihtlemise saun. Reietuba [rehetuba? – K.K.] ei ole jõudnud teha, toa ees on põlluma on veel juurikaid täis ja tänawu kewade kardulisse tehtud, pahemal pool [– – –] otsas on rukipõld, rukis kaswas väga pikaks, ei ole mina enne ni pika rukist näind. Töötamiseks on tulewaks aastaks ruki põllu tegemine, nüüd töötan üksi weike Niguliga, aitas teine kõik puud katki saagida. Tööd on palju enne kui [– – –] saab, et küllida wõib. Writsik põeb nüüd oma aigust, eitea kas saabki töömeest. On 2 kord Narwas tohtri juures käinud.

Head tervist kõikidele.

P. Schneider⁴¹

Pidades silmas, et Veera Saare loometeekonda ümbristes nõukogulik reaalsus, kerkib samas üles küsimus enesetsensuurist ta loomingus. Tema käsikirjade hulgas leidub üsna palju ajalooliselt unikaalset materjali, mida näiteks mälestusteraamatus oleks saanud 2000. aastal juba avaldada. Nii näiteks vaatleb käsikirjaline peatükk „Eduard Schneidri, ühe eesti mehe (minu vanaisa) elukäik“ (dateeringuga 30. jaanuar 1990, 27 lk.) vanaisa elukäigu detailirohke jälgimise kõrval ka Tikapesa elu varjukülgi. Ometi on ta raamatus piirdunud üksnes oma vanaisa Eduard Schneideri ja tema venna Peetri perekondade elurõõmsa ja Tikapesa seltsielu eestvedava poole, musikaalsuse ja näitlemisoskuse kirjeldamisega. Veera Saare teistestki perekonnaloolistest käsikirjadest võime lugeda eestlaste asunduse elu peapeale pöördumisest Venemaa kodusõja aegadel ja selle järel, kui ilmnedid esimesed märgid Nõukogude punasest terrorist.

„Peeter Schneider (vanaisa vend) elas oma Tikapesa talus (Padrikul) koos uue naisega veel mitu aastat (1924–1937. a.) Tema teine naine (ka lesk), olnud väga töökas ja sundinud vananevat Peetrit liialt taga. Igatahes pidanud nad talu korras, rajasid ka suure viljapuu-aia. Rosalie (Peetri tütar) abiellus ja läks ka kodust ära. Aeg-ajalt käis ta oma mehe ja lastega koos Fritsu perega Leningradist,⁴² kus nad elasid,

⁴¹ EKLA, reg. nr. 2018/ 114.

⁴² Samas, käsikirjas eespool on selgitused, et Frits ehk Friedrich Schneider oli toonases Leningradis vabrikus leidur-ratsionaliseerija. Ta oli küll partetitu, aga sellele vaatamata sai esimeste hulgas Tööpunalipu ordeni. Vt. ka: V. Saar. Veera Saare perekonnalu. Sugulastest – Käritsa-Jüri lastest (sh. Peeter Schneiderist), lk. 5.

Veera Saar
perekonnaga vanaisa
Eduard Schneideri
elumaja juures
Tikapesas. 1971. a.
EKLA, reg. 2001/11.

isakodus, eriti suveti. Pärast kollektiviseerimist käisid nad seal isal abiks küet vedamas (vt! foto⁴³) ja aitasid muid töid teha (uued kaevurakked jne). Frits kohendas isa saunakambri endale tööruumiks, seal oli tal hea ka suvekuudel puhkuse ajal mõtiskleda ja oma juurdlemisi juurelda. Kord-korralt muutus elu kibedamaks. Peeter kutsuti mitu korda ülekuulamisele ja nõuti, et ta kirjutaks alla seletusele, et tema juures on käinud keegi salakuulaja Eestist või et ta ise tegeleb millegi säärasega. Peeter müüdi keeldus. Siis ähvardati teda. Ta öelnud: mul on poeg Leningradis, ordenikandja. Vastatud: Võtame ta ordeni ära ja „lähete mõlemad“. Peeter oli murega käinud seda lugu pojale (Fritsule) kurtmas. Frits naernud ja trööstinud. Kuid varsti arreteeriti Frits ja kadus jäädavalt. Samal ajal viidi ka isa maalt minema. Õueväravas pöördunud vanamees hoonete poole tagasi, võtnud mütsi peast ja öelnud kummardades: „Jumalaga, kodu, minu silmad sind enam ei näe!“ Ega näinudki. Teadmata on tema haud nagu Fritsu ja selle poja Valtri-Volli oma.“⁴⁴

1970. aastatel oli asunduse-aegadest Tikapesa alevikku alles jäänud ainult kahekorruline koolimaja ja paar eestlaste elumaja. Neist üks oli Veera Saare vanaisa, Eduard Schneideri elumaja, mis toodi ära tema talust Maasikamäelt ja ehitati uuesti üles Tikapesa raudteejaamas. Järgnevas kirjeldab Veera Saar oma vanaisa Eduardi ja tema talu saatust:

„Et Eduard oli eluaeg teinud ehitustööd, ehitas ta nüüd ka endale eeskujulikud hooned. Ehitus-

Tikapesa koolimaja. 1971. a. EKLA, reg. 2001/11.

⁴³ Fotost on olemas digiteeritud koopia EKLA fotokogus.

⁴⁴ Frits (= Friedrich Schneider) vangistati ja tema naine Marta Schneider koos pojaga küüditati. Poeg hukkus Siberis, Marta Schneider tuli vabanedes tagasi Eestisse. V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Sugulastest – Käritsa-Jüri lastest (sh. Peeter Schneiderist), lk. 5.

Eduard ja Leena Schneideri poja Voldemari matused Tikapesas (aeg teadmata). Vasakult esimeses reas Juhannes Schneider (Peeter Schneideri poeg), Jaan Döring (Veera Saare isa) ja Veera Döring (Saar) kübaraga, tundmatu; kirstu taga seisavad Eduard Schneider ja Leena Maria Schneider ning nende lapsed Aleksander, Kata Loviisa (Veera Saare ema), Linda ja tema abikaasa; kaks tundmatut, Friedrich Schneider, Peeter Schneider. Teises reas (akna ees) vasakult teine ja kolmas Peeter Schneideri tütre Rosalie ja Amalie Schneider. EKLA, reg. nr. 2018/114.

materjali oli ju küllaldaselt käes, see tuli vaid jalalt maha võtta ja kohale vedada. Kuid mitte vaid ehitusmaterjali saamiseks ei tulnud perel päevast päeva metsas sae ja kirvega töötada, vaid ka selleks, et jätkuks puid müügiks, raha saamiseks. Kõik söödav tuli ju mitmel aastal osta, seda nii inimestele kui ka loomadele. Kulus aastaid, enne kui kännustik heldeks muutus. Tööd oli nii palju, et inimeste, ei laste ega vanade tervisele polnud kellelgi mahti mõelda. Ja juhtuski nii, et Eduardi noorem poeg Voldemar jäi kopsuhaigeks ja suri. Peaaegu korraga muutus suur elumaja (neli tuba ja avar köök) tühjaks: vanem poeg Aleksander võeti kroonusse, tütar Kata [Veera Saare ema – K.K.] abiellus ja Voldemar suri. Et kaks viimast tütar olid juba Eestimaal surnud,⁴⁵ jäi isale-emale seltsiks üksnes plikaohu Linda.

Nagu juba öeldud, ehitas Eduard oma künkale eeskujulikud taluhooned. Nüüd, mil seal asunduses ei leidu enam ainustki hoonet, on Eduardi maja siiski veel näha, olgugi et teisele kohale üles laotud. Et see suur kahe korstnaga, tsinkplekk-katusega maja asus seal künkal, kuhu taheti kolhoosiküla kokku vedada, jäi see maja maha lõhkumata. Selles asus kolhoosikorra ajal kord metskond, kord kolhoosikontor, kord mahalõhutud talude perekonnad. Lõpuks lahutati ka selle maja palgid laiali ja veeti Tikapesa jaama juurde asunikude ehitatud koolimaja õuele. Seal laoti maja endisel viisil üles, üksnes selle vahega, et ei tehtud õiget vundamenti ega pandud peale mahakistud voodrilaudu. Ka korstnad pole enam endiselt katuseharjal reas, vaid üks kõrgemal, teine madalamal katusel.⁴⁶

„Elu Tikapesa metsas muutus üsna kiiresti enam-vähem normaalseks. Muidugi oli üks asunik jõudnud ehitustega ning elukorraldusega kaugemale kui teine, ent kõigil oli leib laual ja riie seljas, loomad

⁴⁵ Tütred Salme ja Meeta. V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Mälestused (emaema) Leena Schneideri kohta (25. sept. 1995, dateerimata lehed).

⁴⁶ V. Saar. Mälestusteraamatu peatükid. Eduard Schneidri, ühe eesti mehe (minu vanaisa) elukäik (30. jaan. 1990). Käsikiri (EKLA), lk. 11–12.

laudas ning põllulapid suurenesid aastast aastasse. Üldine komme oli, et kõik vajalikud kõrvalhooned suuremal või väiksemal kujul ehitati kõigepealt ja alles kõige lõpuks taheti esialgse elusauna asemele püsti lüüa korralik elumaja. Neid viimaseid oli revolutsiooni ning kodusõja puhkemisel valmis ehitatud vaid mõnel üksikul mehel, peaaegu et esimestena vendadel Schneideritel.

Ja siis saabus aeg, mil asunduses kadus kodurahu: täna punaste, homme valgete salgad hakkasid liikuma majast majja, mitmet liiki rekvireerijad tulid ja läksid. Nooremad mehed võeti püssi alla, vanemad küll mitte just kõik – rakendasid päev varem või hiljem hoolega varjatud hobuse vankri ette, tõstsid lihapiüti ja jahukoti vankrile, sidusid lehma või koguni paar vankri kõrvale, jätsid koera või kassi koduhoidjaks ning muutusid sõjapõgenikeks. Tegid seda ka vennad Schneidrid. See juhtus 1919. a. rükkilõiku ajal või natuke varem. Peatselt oldi juba sünnimaa pinnal. Ei, sünnimaale tuli ja jäi neljaks aastaks üksnes vanem vend Peeter, Eduard aga pööras hobuse pea juba Narvas kodu poole tagasi, jah, sellest hoolimata, et poeg Aleksander (poissmehena) ja tütar Kata perega olid juba Eestimaal, üksnes Lindast-tütar mehe ja lastega jäi Tikapesasse. Muidugi oli ka teisi põgenikke, kes kodust kaugemal või juba üsna lähedal tee hakul hakkasid kõhklema põgenemise vajalikkuses ja otsustasid, tulgu, mis tuleb, koju tagasi pöörduda.

Ehkki kodusõda vältas veel mõnda aega ja nõudis asunduseski mõne noore mehe, elati metakülas endist viisi suhteliselt rahulikult edasi. Sel ajal, kui linnades valitses näljahäda, jätkus metsakülas oma perele ikka toitu. Elati muidugi paremate aegade lootuses. Eduardi suur elumaja oli tühi, tütar Linda elas oma perega üsna kaugel, teisel pool raudteed. Kool oli muudetud venekeelseks, õpetajad venelased. Pidutsemised-trallimised olid lõppenud, pasunad ammuugi sõjaväelaste poolt ära viidud... Iga sammuga ning sõnaga tuli olla ettevaatlik. Ent kodu oli kodu. Pealegi võis arvata, et mitmel moel rüüstatud Eestimaalgi ei võinud elu kuigi kerge olla. Maareform andis maad peamiselt Vabadussõjast osavõtjatele, Venemaalt tulijaile seda ei jätkunud. Täpseid teateid Eestimaale kohta muidugi ei olnud, sest kirjavahetus oli esialgu keelatud, hiljem, kui see ametlikult lubatud oli, tuli sellest keelduda ettevaatuse tõttu.

Nepi aeg⁴⁷ ergutas asunikke taas elu korraldama. Jaama juurde ehitati ühisel nõul platvorm piimavaguni jaoks: piima hakati vedama Lenigradi. Koolimajale ehitati teine korrus peale, sest noored pered olid lasterikkad ja koolikohustus muutus aastast-aastasse: nõuti viie, kuue- ja siis juba seitsmeklassilist haridust. Hakati koguni jälle muretsema pasunaid ning tegema koolimajas pidusid...

Ent see ajutine hoog lõpetati järsku.

Osava jutumehena ning lahke olekuga Eduard mõistis kohalike võimumeestega nagu Kingissepa (Jamburgi) ülemustegagi, suhted enam-vähem korras hoida. Ent seda ta salata ei osanud, et ta poeg oli Eestimaal sõjaväe-kirjutaja ja ka tütar-väimees teisel pool Narva jõge. Nii või teisiti, ent ühel heal päeval (1918. a. suvel) kutsuti Eduardi naine Leena⁴⁸ Kingisseppa ja läkitati sealt eriuülesandega Eestimaale tütar-väimeest, aga eriti just poega külastama. Leena läkski kõigepealt tütre ja väimehe juurde, vaatas lapselapsed – nüpalju kui neid kodus oli, üle [ja – K.K.] sõitis veel samal päeval Tartusse poja poole. Poeg ostis talle mõned uued rõivad Tartu poodidest ning pani emakese rongile, mis ta koju tagasi viis. Et Leena sama targalt tagasi tuli, kui Eestimaale läks, tuli tal mõned nädalad trellitud akna taga olla. Seepeale lasti ta mehe juurde koju. Elu kulges edasi – mil viisil, sellest vaikusid mõlemad.

Et kahekesi liialt igavaks ei läheks, võeti Lindast tütre vanim poeg Arnold, kes oli juba karjapoisi-ealine, seltsiks-silmarõimuks. Vanaisa kinnitas tütrepojale, et just temast peab saama kord suure ilusate hoonetega talu peremees. Linda mehel oli ainult pool või koguni kolmandik talukohta ja pärijaid veel kodus kaks kasvamas. Ent lootused-lubadused olid enneaegsed. Arnoldi osaks jäi ainult näha, kuidas ta vanaisa kodust minema läks. See polnud vabatahtlik minemine, ent see oli ometi midagi seesugust, mida oli raske uskuda: hall miilitsaauto sõitis õue. Lühikese tungiva jutu järel ruttas vanaisa Eduard

⁴⁷ Näljahäda leevendamiseks kehtestati Nõukogude Liidus „uue majanduspoliitika periood“ (NEP) aastail 1922–1928.

⁴⁸ Veera Saare vanaema Leena Schneider saadeti ilmselt NKVD poolt andmeid koguma oma poja Aleksandri kohta, kes töötas sõjaväe kantslei sekretärina. V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Mälestused (emaema) Leena Schneideri kohta (25. sept. 1995, dateerimata lehed), lk. 5.

koos võõra mehega auto juurde, istuti autosse ja see kadus metsa vahele.⁴⁹ Et Eduard oli rikkaliku luuleanniga, siis oli lastel ja lastelastel hiljem raske aru saada, mis oli tõsi, mis luule isa-vanaisa seikluses. Põhiline oli see, et ta oli toimetatud piirile ja sokutatud piiri traatide alt läbi. Nii nagu ta kodust läks, paljajalu ja vestiväel, jõudis ta Jänedale, kus väimees sedapuhku elas. Jänedal, Tiulinna, oli ka Leena käinud, nii et aadress oli tal teada. Mõne päeva pärast sõitis ta edasi poja juurde, kes talle passi muretses ja kelle juurde ta esialgu elama jäigi.

Mis kodukohas teisepool piiritsooni toimus, see jäi Eduardile ja ta Eestimaal elavatele lastele kauaks teadmata. Võttis aega, enne kui „linnud laulma“ hakkasid, et Leena elas oma kodus edasi ja et ta lemmiktütar Linda oma mehe ning perega isakoju tagasi oli tulnud. Kummalt poolt esimene kiri teele saadeti, see pole enam teada, on aga kindel, et mõningaid ettevaatlikke mõistukirju vahetati. Kirjutajaiks olid ikka lapselapsed ja iialgi ei nimetatud inimesi, kellest teadet läkitati või taheti saada, õige nimega. Päriti Emmi tervise järele ja lisati kirja sappa „ka Eedi saadab Emmile tervisi“.

[– – –] Siis kui tuli teade sellest, et ta naine Leena kodust väljasaadetuna kauges põhjas surmale suikus, lausus ta ainult: „Või panid hakkama selle tubli naise!“ Võttis seejärel kirve ja läks poolelijäänud tööd jätkama.

Ja olgugi nüüd vahepeal natuke Leenast või neist, kes teisel pool suletud piiri olid jäänud.

Tagakiusamise ning kollektiviseerimise ajal olid paljud Tikapesa inimesed muutunud usklikeks. Seda ka Eduardi tütar Linda ja ta mees. Kas ka ema Leena, pole teada. Linda mees Aleksander Mark oli vist mõnda aega koguni jutlustaja, igatahes peeti tema suurtes tubades jumalateenistusi. Kollektiviseerimise algaastail oli Mark püüdnud kodu (Eduardi, oma äia talu) alal hoida ja rängad maksud ära maksta. Usklikud inimesed olid selleks aidanud raha koguda. Kuid kasu sellest muidugi polnud: a. saadeti A. Mark perega nagu paljud teised küla (asunduse) pered Murmanski oblastisse Kirovski raj. Apatiitsõ jaama lähedale, kus asustamata kohas pidid hakkama rajama sovhoosi. Elati kiletelkides, hiljem barakkides. Leena ja ta tütar Linda, ka selle mees, on maetud sinna 2 männi vahele.⁴⁵⁰

Neid poliitilisi mälestuspilte täiendab Valter Allese mälestus 1931. aasta jõulupühadest Tikapesas: „Mäletan, et oli 1931. aasta, kui isa tõi viimase jõulupuu tuppa Tikapesas. Aknad said kinni kaetud, sest jõulupuu metsast raiumise ja jõulude pühitsemise eest oli traf 100 rubla.“

Värske komnoor Mauermann Peeter tuli meile, kuid vanaema Lipvars Mari käis alati jõululauapäeval õhtul meil ja tultes istus alati pliita ees raiepaku otsas ennast soojendama. Säält samast läks ka ukseava taha kambri, kus oli jõulupuu. Mari nihutas raiepaku keset ukseava. Nii Peeter kambri ei pääsenud.⁴⁵¹

Kooliajaloo uurija ja õpetaja Ernst Allese saatis pärast Veera Saare raamatu „Maa hind“ ja memuaaride „Neid ammuseid aegu“ läbilugemist kirjutas 20. veebruaril 2004 Veera Saarele koos kaaskirjaga enda kogutud-kirjutatud mälestused Jamburgi maakonna ajaloo, Tikapesa asunduse ja selle hävimise kohta. Ernst Allese oli sündinud Tikapesas 1922. aastal.⁴⁵² Alleste pere elas V. Saare vanaisa Eduard Schneideri majas aastail 1939–1944, kui nende endi majad olid maha lõhutatud.⁴⁵³ Tagantjärele võib öelda: see, et Ernst Allese jagas oma meenutusi Veera Saarega, oli ajalooliselt erakordne hetk. Sama aasta juulikuus surid nii Veera Saar kui ka Ernst Allese. Koopia Allese mäles-

⁴⁹ Aasta hiljem, pärast vanaema Leena Eestis-käiku, aitasid vanaisa Eduardi üle piiri Eestisse põgeneda tuttavad miilitsad. V. Saar. Veera Saare perekonnalugu. Mälestused (emaema) Leena Schneideri kohta (25. sept. 1995, dateerimata lehed), lk. 5.

⁵⁰ V. Saar. Mälestusteraamatu käsikiri. „Eduard Schneidri, ühe eesti mehe (minu vanaisa) elukäik“, lk. 14–20, 30. jaan. 1990.

⁵¹ Valter Allese kiri Veera Saarele, 20. dets. 1988.

⁵² Ernst Allese oli Virumaa koolilugu ja hariduselu uurinud teenekas kooli- ja kirjamees, üks Tikapesa endiste elanike kokkutulekute organiseerijaid. Ta sündis 11. aprillil 1922 Venemaal Jamburgis (Kingissepas). Õppis Tikapesa algkoolis (1930–1938) ja Kingissepa II keskkoolis (1938–1941). Tema meenutustest selgub, et soov kirjutada Tikapesa asunduse ajaloo oli kujunenud seoses Eesti Rahva Muuseumi korraldatud teatmaterjali kogumise võistlustega, kus ta korrespondendina osales.

⁵³ E. Allese kiri V. Saarele, 2. sept. 1975.

tustest jõudis Veera Saare isikufondi alles hiljuti, detsembris 2018, kui selle andis kultuuriloolisele arhiivile üle Veera Saare pärandi hoidja Karin Aanja. Allese mälestused toovad esile asunduse elanike elu kogu keerukuse kommunistliku režiimi tingimustes 1930. aastate keskel, kui elati pidevas poliitiliste repressioonide hirmus. Samal ajal kui toimusid arreteerimised ja küüditamised, kahtlustati kohalikke elanikke pidevalt ka luuretegevuses Nõukogude Liidu vastu.

„1937 algas massiline buhhaarinlaste, sinovjevlaste, kamenevlaste ja trotskistide vangistamine ja mahalaskmine. See puudutas juba Tikapesa ja Kingisseppa. Kõik eestlastest rajooni juhtivad jõud pandi vangi (Vanamõis, Sipria, luureüksuse ülem major Karu (?)). Tikapesast arreteeriti kõik mehed, alates 18–60 eluaastani. Pääsesid üksikud, kes elasid kusagil venelaste keskel, kaugemal. Ükski neist elusalt tagasi ei tulnud, noored mehed. Mõned poisid osteti isade poolt välja. Lahti sai Brunfeldi Villu (Vülip) ja Saarmanni Johanna. (Kes teab, mis hinnaga Villu pääses?) Taburi Arno oli pärast sõda kohtunud Leningradis ühe pasunapoisi Elleriiga. See oli rääkinud, et neid oli olnud 25000 meest; tulnud troika, polkovnik oli iga mehe kohta näidanud „na levo“ ja „na pravo“, tema sattunud viietuhande hulka paremale, ülejäänud lastud samas kuulipildujaist maha, seal olnud ka Tikapesa mehi. (Asi on usutav, sest Šolženitsõn kirjeldab sama.) Kingissepas julmalt piinati. Algas suitsuga, uurija pani suitsu ette, enamuse mehi olid suitsumehed. Peksti, pandi seisma, Brunfeldi Villu seisis 2 nädalat püsti, kõrval Vahtrase Teodor andis kolmandal päeval alla.

Ülemüüri posti kaudu on teada, et Tikapesa koolidirektor Tamviljus oli munepidi lakke tõmmatud, Kingissepast Juhansonini naine nõudis oma mehe laiba välja, munad olid lõmastatud. Tikapesa õpetaja August Saar (väike mees) oli uurija taburetiga maha löönud (peale selle pidid taburetid olema põranda külge kinnitatud.) Maeti auavaldustega julgeoleku ülema.

Meie isal käidi paar päeva enne järele, isa oli omal tööpostil. Meie, lapsed ütlesime isale küll, sõida Siberisse ära, tema kartis, mis siis perekonnaga tehakse. Talle tuldi järele 31. detsembri öösel 1937 – vana aasta hommikupoole. Toimus läbiotsimine. Viidi ära minu kirjutisi, pilte (emal oli kolm Tum-meltau, punakindral, pilti, see oli olnud kord ta peigmees (aasta vanem)). Arreteeriti vist märtsis kooli direktor Artur Tamviljus, õpetajad August Saar ja Appen, kolhoosiesimees August Kask(a), külanõukogu esimees Arnold Mauermann (Aasikust). Tikapesa k/n lakkas olemast.

Võeti vastu uus Konstitutsioon ja 12. dets. 1937 toimusid üldvalimised Ülemnõukogusse. Stalin oli võitnud, kuid veel mitte lõplikult. See oli esimene suur joomise pidu Tikapesa koolimajas.

Teine postitalitus oli Tikapesa simofori juures, seal andis vedur alati vile, kirjad poetati läbi vagunipragude, samas kohas oli raudteel ülekäigukoht (jalgsi). Meie Pärnald sai kätte isa kirja. Mäletan, kui need protsessid olid, siis isa ütles: jälle saadi kätte piion. Tema süüdistus: spionaaž Eestimaa kasuks, karistuseks kõrgeim määr – 10 aastat. (Tollal oli see kõrgeim.) Peamine kaebaja Mauermann Liide. Eks meil käis mõned korrad ema tädipoeg Villem Vellbaum, oli tagaotsitav, Eesti spioon, luuraja. Tõi kord Eestist nahksaapatallad, neid ära ka ei viidud. Asitõend. Eks meil käis mitmesuguseid mehi, kes see teab, kes nad olid. (Liide teadis vast neid asju ema sõbranna, minu ristiema, tütre Selma kaudu.) Tikapesas käis mitmeidki Eesti inimesi. Käärale tulid ikka Kaukaasiast (Käära Miina ja pojad pandi vangi, Ants oli haige ja suri). Kuldkepp, Liisi, üks Pärna nimeline, kutsuti „Värred ja villad“, töötas terve suve kolhoosis. Jah, Neveli rindel olime ta'ga ühes jaos, kartsin, et tunneb ära, Tallinna mees, hiljem nägin, müüis pületeid Draamateatri rändsõidul.) Ühekorra tuli Jussile mees ja küsis süüa, vara hommikul, Juhan andis ja küsis, kes sa oled. Olen GPU⁵⁴ major, tulid kala püüdma. Eks Mauermann Arnold läks mööda ja Juss rääkis, see jõudis külanõukogusse ja helistas GPU-sse, sealt saadeti salk koertega Aasikusse. Linthali (Tammeri õde) kadusid jäljed. Sõja ajal kutsutud Juss Kingisseppa politseisse, vastu võtnud saksa mundris major, sama mees. Jussi põlved olid värisenud. Aga pole välja teinud. Oli politseiülelem.

Suur osa Tikapesa nooremaid mehi käisid luurajatena Eestimaal, varem kontrobandistidena +luure (Vensoni poisid Sajor, Marta 16, pandi vangi). Mina kandsin keskkoolis Vahtrase Teodori nahkkuube, mis oli Eestist toodud (ema ostis ära). Vahtras Teodor kõndis ringi mõned päevad leitnandi vormis,

⁵⁴ GPU = gosudarstvennoe poliitšeskoe upravlenie, e. k. riiklik poliitvalitsus.

siis kadus kuuks ajaks „kordusõppustele“. Teate ju oma pere lugu, teie ema ja isa Eduard. On meeles Eduardi ütlus: „kui minu kaasik on maha võetud, siis on minu perse paljas.“ Ja meie ema nägi teda pärast sõda Tapal, püksid olnud lapitud. Ema ei julenud kontakti astuda. Tal oli kahtluse loor.

Minu onu Artur⁵⁵ oli enne sõda Kingissepa Muuseumi direktor ja tal oli ligipääs mitmetelegi arhiividokumentidele. Tema jutu järgi tegutses 1937. a. Kingissepas luurekeskus,⁵⁶ mida juhtis eestlane, major, vist Karu. Tema värbas noori, keda saatis Eestisse luurama – spioonideks. Linthali Johannes käis isegi Eestis oma õe pulmas. 1937 ta vangistati ja kõik tema „agendid“, kohe nimekirja alusel ja ühelgi polnud midagi vastu vaielda – koostöö Eestimaa spionaaziga.

1938. a. suvel hakati meie ema pingutama, nõuti teateid Villem Vellbaumi kohta, aadresse Eestimaal jne. Muidugi ema ei teadnud midagi, kust võis ta teada aadresse, kuna 1919 astus ta vabatahtlikult punaväkke, võitles Kurski, Belgorodi all, Aasovini välja, peksis Denikinit, ta isa oli komissar (punaohvitser). Viimasel korral (vist 4.) oli ta hästi rusutud, ja räsitud. Ütles, nüüd mind pannakse vangi. Nuttis. Hoidke ikka kokku, Pärnaldi ehk võtab oma juurde vanaema, teie katsuge ikka kodu hoida (olin 16). Sina püüa olla nõuandjaks. Rohkem teda enam ei kutsutud uurimisele. Jäeti rahule. Elu paremaks ei muutunud, ei aidanud see uus konstitutsioon, mis pidi kindlustama rahva võimu. „Mingit rahvavõimu pole kunagi olnud, ei ole ega tule.“ „Ei saa olla rahva võimu, saab olla vaid võim rahva üle.“ (Arbati l. 131)⁵⁷

„1938. a. suve oli üks loll venelane esimees, kolhoos läks põhja. Tööd jäid tegemata, samuti 1939. suvel (esimees Piisang) ei suudetud nii palju heina varuda kui vaja ja peale selle kogu sügise sadas, põhud muutusid sõnnikuks. Järgmine kevad hilines ja loomi tõsteti nõõridega püsti, söödeti oksi ja õlgkatuseid.⁵⁸ 1939. a. sügise poole ei võetud enam vastu pakutud esimehi, rahvas valis esimeheks Nikita Larionovi (ingerlane, Kulbi Johanna mees, rääkis eesti keelt) ja brigadiriks vanglast vabanenud Rein Mauermanni. Asi hakkas edenema. Enne seda suvel saadeti Kingissepast agitbrigadid, kes olid parasjagu purjus ja lammutasid kõik majad maha; osa laoti Teie ja Eduardi talumaadele maha, kolhoosikülla, osa palke oli laiiali ja osa jäigi kokku vedamata. Ehitati vaid üles Linthali maja, teie maja vasta, mina aitasin veel teie allikkaevule uued rakked panna. Ja Kivistiku saun, mille ostis vanglast vabanenud Andrei Turbakov. Kolhoosnikud ei saanud normipäeva eest midagi, kolhoosile eraldati mingit kollakat rukkijahu sigadele, Nikita jagas selle kolhoosnikele 300 gr normipäeva eest ja tapeti üks 50 kg vigane siga, see liha jagati ka. Noppimisel lubati õhtul korvitäis kartuleid kaasa võtta.

Uute juhtide all hakkas elu paranema, tööd tehti korralikult, vähendati haritavat põllupinda, loomi. Karjalaudas polnud õiget korda, aga keda sinna panna oli. Sead toodi meie ema kätte, Schneidri Peetri aita, oli vaid 13 luukeret. Ema jätkas ka aedniku ja arvestaja ametit (tšotšik).“⁵⁹

Uurimust toetas institutsionaalne uurimisprojekt IUT 22-2 „Kirjanduse formaalsed ja informaaalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal“ ja Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti uuringute Tippkeskus).

⁵⁵ Artur Lipvarts, Ernst ja Valter Allese sugulane. Vt. V. Allese kiri V. Saarele, dets. 1985.

⁵⁶ Tõenäoliselt on tegemist NKVD või GPU kohaliku osakonnaga.

⁵⁷ Viide Anatoli Rõbakovi romaanile „Arbati lapsed“ (eesti k. Tallinn: Eesti Raamat, 1988).

⁵⁸ Sarnaselt on kirjeldanud kolhooside moodustamisega kaasnenud toidupuudust Peipsi-tagustel aladel Gdovi rajoonis (Oudovamaal). Vt. I. Arens. Eestluse tekkest Peipsi taga ning ta hävitamisest kommunistliku režiimi ajal 1917–1941, lk. 126–129.

⁵⁹ Veera Saare isikulooline materjal. Ernst Allese mälestused Tikapesast (2004, koopia käsikirjast, EKLA), lk. 13–17.